

Pozostatky po baníckej činnosti v chotároch obcí Červenica a Zlatá Baňa v Slanských vrchoch

Rudolf Magula¹ a Ján Brehuv²

Remains of mining in the territory of villages Červenica and Zlatá Baňa in the mountain range of Slanské vrchy.

This article is devoted to the territory that is recondite for mining activities. It is situated in a north part of the mountain range of Slanské vrchy. There are villages that were known as mining villages in the past. The mining activities for gold, silver and mercury had only a local economical importance, beside of the output or production of opal. The output of opal on this territory was world noted, in the past. The aim of this article is to remit at some historical facts about former mines and to draw our attention to some attempts for building up, the educational and touristic path on this territory.

Key words: remains of mining, former mining activities, gold, silver, mercury, educational and touristic path.

Úvod

Na území Slovenska sa nachádza značné množstvo rudných ložísk rôzneho druhu, ktoré boli v určitých historických obdobiach predmetom intenzívneho dobývania. Tieto po vyčerpaní bohatších vrchných ložiskových partii, prípadne z iných príčin, často ekonomických, časom zanikli a exploatacia úžitkových surovín sa na týchto ložiskách viac neobnovila.

Tieto v minulosti opustené, viac či menej známe banské lokality môžu mať v súčasnosti s ohľadom na perspektívu možného rozvoja poznávacej kultúrno-historickej turistiky osobitný význam, ktorý by mohol byť na prospech miestnemu obyvateľstvu, nakoľko aj pamiatky „technického charakteru“ tvoria súčasť našej kultúry a civilizácie vôbec. Dané a vytipované pamiatky, resp. „stopy“ po baníckej činnosti by bolo potrebné in situ primerane obnoviť, vyznačiť, vhodne sprístupniť formou náučných chodníkov a tak zachovať pre budúce generácie. Ich existencia by mohla byť pre návštevníkov a milovníkov prírody do určitej miery aj atraktívna.

Z nášho pohľadu ide síce o územie menej známe, ale inak osobitne zaujímavé, nachádzajúce sa v severnej časti Slanských vrchov, kde na západných svahoch sú situované obce, na území ktorých sa v minulosti banícka činnosť vykonávala najintenzívnejšie, avšak táto oproti iným známym rudným revírom v Slovenskej republike mala skôr miestny hospodársky význam a do významnejšieho banského podnikania sa ani nevyvinula, okrem ťažby opálu. Tá bola v minulosti na tomto území svetoznáma.

Účelom príspevku je zhrnúť a poukázať na niektoré baníckej verejnosti známe, širšej verejnosti však takmer neznáme, historické skutočnosti o zastavených baniach rudných i nerudných a uviesť vybrané základné údaje, na základe ktorých by bolo možné utvoriť si o týchto lokalitách konkrétnejší obraz a prípadne podniknúť kroky na vybudovanie náučných turistických chodníkov.

Geologicko – banícka charakteristika územia

Odbornej geologickej verejnosti je známe, že Slánske vrchy tvoria vulkanické horniny, ktoré sa podieľali na budovaní morfológicky veľmi výrazného horstva. Ide o reťaz vyhasnutých stratovulkánov, tiahnúcich sa od Prešova smerom na juh, po vyústenie Bodrogu do Tisy, resp. po starobylé mesto Tokaj na území Maďarska, v dĺžke cca 85 km. Reprezentujú ich lávové prúdy andezitov, ktoré sa striedajú s vulkanoklastami. V centrálnej časti vulkánov vystupujú častejšie dioritové porfýry a ryodacity, v okrajových častiach zase ich pyroklastiká. Osobitne tu majú prevahu ryolity. Sopečnú činnosť tu doprevádzali procesy hydrotermálne, ktoré lokálne spôsobili aj premenu hornín – pyritizáciu, chloritizáciu, kaolinizáciu a iné. V dôsledku uvedených premen vznikali preto v územiach spomínaných obcí, v rámci hydrotermálnych procesov, rôzne rudné a nerudné výskyty (asociácie) nerastov, ktoré sa vzhľadom na vyššie koncentrácie stali predmetom určitej baníckej činnosti, ktorá je predmetom prezentovaného príspevku.

Vychádzajúc z histórie baníctva, následnej exploatacie jednotlivých druhov úžitkových surovín na sledovanom území, rozsahu jeho činnosti, je ho možné zadeliť do týchto skupín: baníctvo na ortuťovú rudu, baníctvo na opál, baníctvo na drahé kovy a iné úžitkové nerasty, resp. suroviny.

¹ Ing. Rudolf Magula, CSc., Fejová 12, 040 01 Košice

² Ing. Ján Brehuv, PhD., Ústav geotechniky SAV Košice, Watsonova 45, 043 53 Košice, brehuv@saske.sk
(Recenzovaná a revidovaná verzia dodaná 12. 10. 2007)

Ortuť

Ortuťovú rudu – rumelku a výrobu ortuti z nej v chotári obce Červenica podľa priamych i nepriamych dôkazov možno považovať za prvý nerast, ktorý bol predmetom exploatacie a následného využitia už v 15. a 16. storočí. Jeho dobývanie sa robilo povrchovo. Exploatovali sa rudné partie do hĺbky iba niekoľkých metrov, pokiaľ to umožňovala pevnosť horniny. V podstate išlo o bohatšie rudné výskyty na obsah ortuti. Klasické hlbinné dobývanie v tom čase a teritóriu neprichádzalo do úvahy. Písomná zmienka z 15. storočia zaraďuje baníctvo na ortuť v Červenci medzi najstaršie na území Slovenska. Bane v začiatkoch vlastnila šľachtická rodina Kecercovcov, ktorá ich v roku 1436 záložovala košickému mešťanovi Gabrielovi. Gabrielovci mali červenický majetok v držbe aj začiatkom 16. storočia.

Konkrétnejšie sa o „spoločnom dobývaní“ ortuťovej rudy a opálu zmiňuje J.E. Fichtel (1791) na základe starého dokumentu z r. 1400. Ten sa údajne v tom čase nachádzal v košickom komornom archíve. Viac informácií o ťažbe a spracovaní ortuťovej rudy v chotári Červencie prezrádza dokument neznámeho autora z roku 1568, ktorý doslovne publikoval Szamota v r.1894. Originál považoval Szamota za najstarší banícky spis v maďarčine (ŠA Budapešť). Neznámy autor sa v ňom zmiňuje o viacerých lokalitách, ktoré však topograficky bližšie nevymedzuje. Popisuje v ňom technológiu úpravy rumelky, resp. jej zhutňovanie v kameninových nádobách. V čase písania rukopisu sa rumelka exploatovala, obec Červenica bola údajne vyľudnená. Prekutávali sa ešte staré odvaly (haldy). Časom banícka činnosť na Hg úplne zanikla a nebola viac obnovená.

Vychádzajúc z údajov mladších autorov (18. a 19. storočie), o baníctve na ortuť už nie sú žiadne zmienky, až na kutacie údely z 19. storočia. V 20. storočí v rokoch 1967-1972, robil na ložisku podnik Geologický prieskum intenzívny vyhladávací prieskum (vrtný i bankský), ktorý síce prítomnosť rumelky potvrdil (v primárnych a sekundárnych horninových komplexoch), avšak vzhľadom na variabilitnosť rumelky a nízky obsah kovu nemožno ložisko považovať za perspektívne, resp. ekonomicky nádejné.

Opál

Baníctvo na drahý opál v skúmanom území je možné v časovom poradí zaradiť popri rumelke hneď na druhé miesto, avšak čo do intenzity samotnej exploatacie ho treba považovať za najrozsiahlejšie a najšľachetnejšie v porovnaní s v tejto oblasti dobývanými ostatnými úžitkovými surovinami vôbec.

Je nesporné, že vyhladávanie a povrchové dobývanie rumelky v Slanských vrchoch priviedlo vtedajších prospektorov aj k objaveniu opálu. O ortuť v tom čase pre jej široké uplatnenie bol veľký záujem a táto sa dala dobre speňažiť.

Naproti tomu dubnický opál sa stal najprv cenným tovarom pre priekupníkov a iba neskôr klenotom pre obchodníkov. Tu nemožno nespomenúť jeho jedno špecifické pomenovanie „opál orientálny“, ktoré zahŕňa skôr rúsko tajomstva. Podľa známych zaužívaných dobových obchodníckych trikov bolo výhodnejšie a pútavejšie pripisovať opálu jeho pôvod v ďalekom oriente a nie v Šariši, v „Hornom Uhorsku“. V slove sa skrývala nielen exotika, mystika, ale tiež vzdialená, málo známa krajina orientu, čo na druhej strane zvyšovalo hodnotu opálu v obchodníckych kruhoch.

Drahé opály z dubnického náleziska boli svojho času považované za jedinečné čo do krásy, veľkosti, bohatosti výskytu v Európe vôbec. Opál sa stal ozdobou nielen skvostov panovníkov, vysokého duchovenstva a šľachty včítane zemanov, ale aj cennou okrasou rôznych národných a súkromných zbierok. Je preto pochopiteľné, že dopyt po ňom bol značne ovplyvnený danými spoločenskými pomermi. S týchto dôvodov baníctvo na opál v pokojných časoch rozkvitalo, naopak, v kritických obdobiach (vojny, revolúcie, náboženské nepokoje, epidémie, hladomory a iné) upadalo alebo stagnovalo.

Začiatky objavenia prvého drahého opálu nepoznáme. Ako potvrdzujú historické pramene, exploatacia opálu má tu značnú tradíciu. Povrchové vyhladávanie a následné dobývanie (ťažba) opálu úzko súviselo s dobývaním rumelky a pokračovalo aj po jej ukončení. O úradných povoleniach na kutanie opálov a iných drahokamov na území vtedajšieho uhorského kráľovstva máme prvú zmienku z roku 1517. V 17. storočí sa ťažbou drahého opálu bežne zaoberali jednotlivci, resp. ťažiar, pričom sa im v ich činnosti nesmelo prekážať, čo bolo aj zakotvené vo vtedajších bankských predpisoch.

Od roku 1771 až do roku 1922, teda zhruba 150 rokov, odhliadnuc od kratších prestávok, boli hlbinné bane na opál na Libanke v stálej prevádzke, v tomto období je možné hovoriť o vzostupe banskej činnosti. Bane mali striedavo v držbe jednotlivci - nájomníci a erár.

Hlbinné dobývanie opálu sa realizovalo vo viacerých revíroch, v niektorých iba kampaňovite – sezónne, najvýznamnejšími boli spomínaná Libanka a Šimonka. Ostatný revír bol od roku 1859 považovaný už za vyčerpaný. Nachádza sa zhruba 1,5 km severne od pôvodnej osady Dubník. Otvárali ho štôľňovým systémom, čo umožňovala konfigurácia terénu, kde odvodňovanie celej bane zabezpečovala dedičná štôľňa Šimonka. Ostatné revíry boli menej známe a významné, ak máme na mysli rozsah realizovaných bankských diel, ktoré tu skôr predstavovali iba kutacie bankské práce.

Centrom ťažby drahého opálu bola Libanka. Bane aj v tomto prípade najprv otvárali štôľňovým systémom, pod úrovňou terénu šachtami Jozef a Fekü. Druhá tvorila hlavné hlbinné otvárkové, odvodňovacie a ťažobné dielo celého revíru. Bola vyhlbená na úbočí Libanky. Miesto jej hĺbenia určil a vytýčil známy banský geológ a merač A. Gesell. Šachtu hĺbili etapovite v rokoch 1878 až 1898 pričom prekonávala kolmú výšku 117 m. Ako centrálna a perspektívne hlavné hlbinné vertikálne dielo spojovalo šesť obzorov.

Opálové bane prešli po skončení 1. svetovej vojny do vlastníctva novovytvoreného čl. štátu. Ich vedením poverili správu štátneho solivaru v Solivare. Na základe jej návrhu Ministerstvo verejných prác prenajalo opálové bane francúzskemu továrnikovi Hugo-Bittner-Belangenagovi so sídlom v Paríži na dobu 10 rokov, dňom 1.5.1922. Avšak tento ešte v tom istom roku od nájomnej zmluvy odstúpil za dosť nevyjasnených okolností (finančných, odborných a iných), čím sa exploatacia drahého opálu na lokalite Dubník definitívne skončila a stala sa minulosťou.

Bane sa po zastavení ťažby časom stali známym a vyhľadávaným zimoviskom netopierov. V dôsledku tejto novej skutočnosti boli preto vyhlásené v roku 1962 za chránenú oblasť.

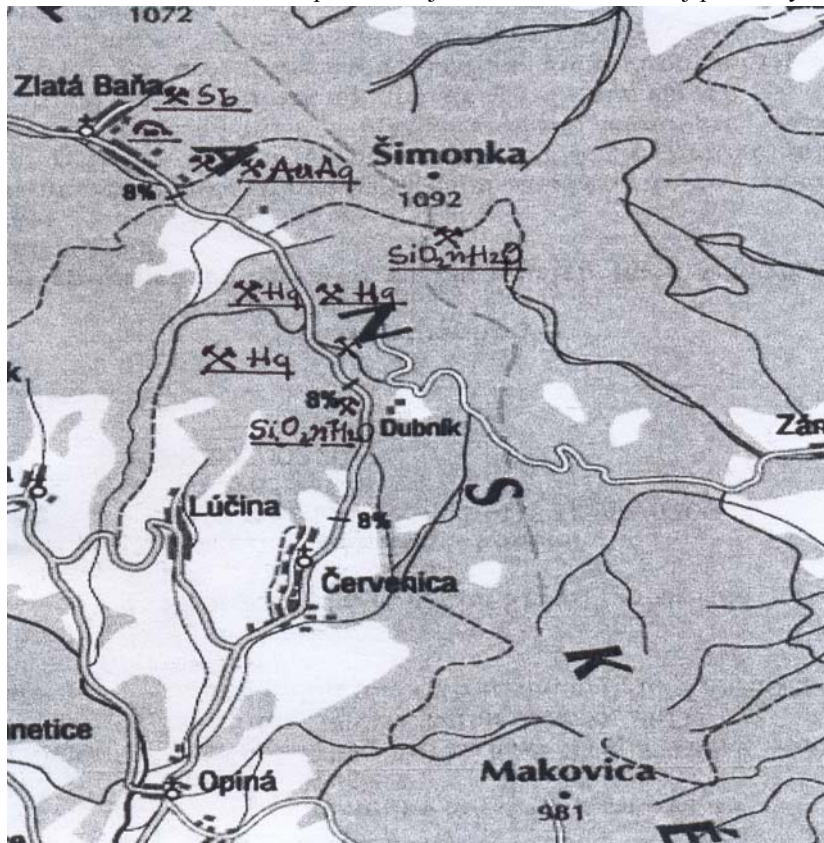
Drahokovové a ostatné neželezné rudy

Vychádzajúc z nepriamych údajov, pôvodne osada „Zlatá Baňa“ vznikla v hornej časti Delne v súvislosti s baníckou činnosťou v 16. storočí. O starom baníctve s cieľom získavania hlavne Ag-Au ale aj Pb, Zn, Cu a iných kovov sa zmienili niektorí starší autori, ktorí ho však bližšie nešpecifikovali. Dnes iba sčasti identifikovateľné stopy po starých banských prácach in situ túto skutočnosť prezrádzajú a potvrdzujú. To ukazuje aj samotná „rozfáranosť“ ložiska (žilný charakter), ktoré otvárali štôľňami, pričom z jednej hĺbili aj šachtu.

O intenzívnejšom baníctve na Ag-Au na sulfidických výskytoch sa dozvedáme od Jordána (1811), ktoré sa tu uskutočňovalo v rokoch 1749 až 1788 za kniežata Szanguszkého (Fürstliche Szanguszkische Bergwerke). Po zastavení ťažby v zlatobanskom údolí prešli baníci pracovať do erárnych lesov ako drevorubači. Títo sa neskôr podieľali aj na budovaní kamennej priehrady v Zlatej Bani a plavebného kanála

od nej na splavovanie dreva do Solivaru. Obe vodohospodárske diela ukončili v roku 1807, kedy boli dané aj do prevádzky.

V roku 1826 opustené bane na Ag-Au znovu otváral ťažiar P. Kükemezey, ktorého neskôr nasledovali ťažiarstva „Belamezö“ (hlavný kuxár F. Fried) a Christigeburt – Jozef – Ludwig – Mária“, (hlavný kuxár L. Chorzan), ktoré pracovali so striedavým úspechom, pričom k pravidelnej ťažbe ani nedošlo. V druhej polovici 19. storočia boli bane opustené.

Obr. 1. Prehľadná situácia s hlavnými strediskami ťažby úžitkových surovín.

Fig. 2. Situation map with main centres of output of industrial minerals.

Prieskumné práce (hlbinné vrty, banské práce) realizované v centrálnej časti ložiska v 20. storočí potvrdili jeho polyminerálny charakter. Reprezentujú ho hlavne žily a žilníky. Perspektívne, iba po celkovom ukončení a vyhodnotení výsledkov je možné dostať reálny obraz o ložisku a dať odpoveď na možnosť jeho ekonomického využitia.

Antimónové ložiská

Za samotné sulfidické žilné ložiská Sb – rúd v katastri Zlatej Bane je možné považovať skôr výskyty, situované na JV svahu Čiernej Hory (1072 m. n. m.), kde bolo predmetom exploatacie v minulosti ložisko Jozef (otvárané štôľňou N. a V. Jozef). Ložisko Gašpar, ktoré leží asi 600 m od štôľne N. Jozef smerom na západ, otvárali štôľňou Gašpar. Nachádzajú sa tu ešte ďalšie žily a viaceré odžilky. Mocnosť antimónových žíl dosahuje okolo 20 cm a ich priebeh je nepravidelný. Známa hĺbka zrudnenia je asi 80 m. Rudné žily sú uložené v propylitizovaných andezitoch, ktoré miestami vychádzajú až na povrch. Hlavnou rudou bol antimonit, s lokálnym výskytom bohatým na Sb. Na poruboch sa našli hniezda s kryštálkami antimónu – ihličky, s dĺžkou 4 až 5 cm.

Pre zaujímavosť je potrebné spomenúť, že v začiatkoch ťažby antimónovú rudu zhutňovali v blízkosti nálezísk jej vyciedzaním v kameninových nádobách. Výsledným produktom bol antimón crudum s obsahom Sb do 70 %. Aj tieto relikty môžu byť predmetom záujmu turistov.

Ohňovzdorná hlina

Okrem popísaných drahokovových a iných nálezísk úžitkových rúd, resp. surovín, ťažili lomovo v Zlatej Bani od roku 1890 ohňovzdornú hlinu, z ktorej v Prešove vyrábali keramické obkladačky kachiel (tzv. kachlice). Vyrábané kachľové pece dodávali do celej c.k. monarchie. Nájomcom lomu ohňovzdornej hlíny bola Prešovská ľudová banka.

Záver

Územie chotárov skúmaných obcí v Slánskych vrchoch si z pohľadu baníckej činnosti zaslúži osobitnú pozornosť. Samotné teritórium je zaujímavé tiež z hľadiska geomorfologického, metalogenetického, ale aj v širších súvislostiach. A nie len preto. Na svahoch sopečných vrchov sú vzácne biocenózy s rozmanitou polohou a s výskytom pomerne odlišných „expozícií“. Sú tu aj iné zaujímavé náleziská.

Pri komplexnejšom hodnotení sú preto popísané lokality predurčené, aby sa v budúcnosti intenzívne využívali aj na turistické ciele, čo sa v súčasnosti aj sčasti realizuje – opáľové bane. Vytvorenie ďalších nových náučných chodníkov v skúmanom území by návštevníkom popísané miesta a v nich obnovené a sprístupnené niektoré pozostatky po baníctve priblížili. Vyžaduje to však ešte podrobný výskum v archívoch, in situ, ďalej finančné zdroje, aby sa aj tento druh kultivácie pamiatok pretavil do koncepcnej a potom realizačnej podoby a neposunul sa do ríše vizionárov. Iba tak napísané slová môžu splniť svoj cieľ.

Príspevok vznikol s finančnou podporou grantovej agentúry VEGA MŠ SR a SAV v rámci riešenia projektu 2/7045/27.

Vzhľadom na veľké množstvo prameňov autori príspevku od ich uvádzania vo forme zoznamu upustili.